

*Венгринюк М. І.,
(м. Івано-Франківськ)*

КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ МОВОЗНАВЧИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «АДРЕСАТ»

Анотація. У статті представлено різноаспектні підходи до розуміння поняття «адресат», розкрито погляди лінгвістів на проблему домінанти в комунікативній діаді «адресант-адресат», висловлено гіпотезу про адресатоцентричність мовленнєвої взаємодії комунікантів. Акцентовано на тому, що вивчення художнього тексту крізь призму комунікації накреслило нові пріоритети у дослідженні адресата.

Ключові слова: адресат, адресант, комунікативна взаємодія, пасивність адресата, активність адресата, адресатоцентричність комунікативної взаємодії, зовнішня та внутрішня маніфестації адресата.

Проблема адресата, яка набула особливої актуальності у зв'язку з необхідністю встановлення функціональної, ідентифікаційно-статусної неоднорідності значущих антропокомпонентів комунікації, є однією із контроверсійних у сучасному мовознавстві.

У зв'язку з цим **метою** наукової статті є розкрити різноаспектні підходи до інтерпретації поняття «адресат» у лінгвістиці.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1. Проаналізувати ключові підходи до інтерпретації поняття «адресат» у лінгвістиці.

2. Розкрити зміст поняття «адресатоцентричність комунікативної взаємодії».

У зв'язку зі складністю й багатоаспектністю інтерпретації поняття «адресат» у мовознавстві існує кілька його визначень. Адресат розуміється як компонент комунікативної опозиції «я — не я» [2; 7; 24]; елемент єдності «адресант — адресат» [21; 22]; комунікативний партнер, на якого спрямована мовленнєва дія адресанта [4; 19].

На тому, що адресат пасивний «адсорбент» інформаційного потоку, наголошують лише окремі лінгвісти [4; 20]. Більшість дослідників розглядають адресата як активного учасника комунікації [1; 5; 6; 9; 13].

Ідея нівелювання пасивності адресата знайшла своє найповніше обґрунтування у працях М. М. Бахтіна. Іманентна присутність «іншого», «другого» у висловлюванні є базою теорії діалогізму. На думку М. М. Бахтіна, адресат — активне зворотне розуміння, суб'єкт взаємодії, від якого

залежить стиль та композиція висловлювання, його своєрідний внутрішній драматизм [5].

У контексті ідей М. М. Бахтіна активність адресата експлікується як результат постійних рефлексивних дій адресанта, який щоразу повертається до сказаного, аналізує його з погляду можливого сприйняття, доступності, широти, вірогідності тощо. Через те врахування активності реципієнта є невід'ємним атрибутом у формуванні повідомлення. М. М. Бахтін наголошує: «Говорячи, я завжди зважаю на апперцепційний фон сприйняття мого мовлення адресатом: наскільки він ознайомлений із ситуацією, чи володіє спеціальними знаннями у тій культурній сфері спілкування, враховую його погляди та переконання, його упередженість (із нашої точки зору), його симпатії та антипатії — усе визначатиме активне відповідне розуміння ним мого висловлювання. Врахування цього визначить і вибір жанру висловлювання, і вибір композиційних засобів, і, нарешті, вибір мовних засобів, тобто стиль висловлювання» [5; стор.120].

У мовознавстві конструктивні ідеї М. М. Бахтіна дали плідний ґрунт для подальших теоретико-практичних розробок. Дослідженню активної природи адресата посприяв розвиток комунікативної лінгвістики, який, зосередивши основну увагу на «вивченні мови в реальних процесах спілкування» [6; стор. 16], вимагав з'ясування функціональної ваги усіх чинників, що беруть участь у процесі передачі інформації, зокрема, обґрунтування особливої значущості антропокомпонентів, які є індивідуально своєрідними системами, здатними актуалізуватись як мовні особистості, рушії дискурсу.

Дослідження активності адресата у комунікативній взаємодії знайшло своє висвітлення і у працях із психолінгвістики та нейрофізіології [10; 14; 15].

Венцов А.В., Касевич В.Б., акцентуючи на активно-сприйняттевому аспекті «діяльності» адресата, вказують на те, що у процесі декодування повідомлення «слухач повинен інтерпретувати мовленнєвий сигнал у термінах певної мовної системи» [10, стор.53] і, відповідно, виявляти своє суб'єктне начало.

Активність того, кому адресується мовлення, експлікується і крізь призму вивчення перспективних відношень у комунікативній взаємодії.

Так, І. А. Зимня стверджує, що «залежність сприйняття від попереднього досвіду дає людині основу для побудови деяких прогнозів ... тобто дозволяє певним чином передбачати майбутнє» [15; стор.101].

На думку Л. А. Азнабаєвої, перспективним потенціалом володіють обидва суб'єкти взаємодії: «Передбачення подальшого ходу вербальної комунікації властиве як мовцю, так і адресату» [2; стор.27]. Мовна система проектує низку засобів, що детермінують перспекцію. Так, окремі вставні слова є сигналізаторами роз'яснення позиції адресанта, вираження його думки, зміни теми розмови, зниження категоричності висловлювання і розраховані на розпізнання їх перспективності реципієнтом [2].

На нашу думку, розуміння адресата як такого, що не тільки здатний впливати на хід комунікації, а й *визначати* її, тісно пов'язане із постулюванням активної природи співрозмовника, якому адресується повідомлення.

У мовознавстві вивчення активності/пасивності адресата корелює із проблемою встановлення домінантного антропокомпонента мовленнєвої взаємодії. Так, дослідники наголошують на:

а) **пріоритеті адресанта** у процесі передачі повідомлення [1; 3; 8; 11; 16; 17];

б) **пріоритеті адресата** у мовленнєвій взаємодії [13; 25];

в) **комунікативній рівновазі** учасників спілкування [7; 12; 18].

Розглянемо детальніше виділені підходи.

Як важливий аргумент на захист ствердження домінанти адресанта лінгвісти називають комунікативну ініціативу мовця; наголошують на креативності того, хто кодує повідомлення; акцентують на тому, що кодувальник першочергово відповідає за те, яким буде створений ним текст; говорять про синтаксичну і семантичну залежність реплік адресата від реплік того, хто адресує повідомлення [2; 8; 16].

Екстраполяція комунікативної діади «адресант — адресат» у площину «автор — читач» дозволяє під іншим кутом зору поглянути на проблему встановлення домінантного антропоцентра у міжперсональній взаємодії. Так, І. В. Кондаков вказує, що автор при побудові тексту «здійснює свою волю — як творець культури, її ... деміург; адресату ж він цю свою волю ... нав'язує, програмує його сприйняття ...» [17; стор.20].

У мовознавстві існує й інший підхід до розгляду проблеми домінантного антропокомпонента комунікативної взаємодії. Так, у працях Т. А. Крисанової [18], О. П. Воробйової [12], А. Д. Белової [7] йдеться про *рівноправний* статус тих, хто кодує і декодує повідомлення.

Наприклад, А. Д. Белова говорить про «баланс, адресантно-адресатний паритет» [7; стор.79] у спілкуванні.

Т. А. Крисанова наголошує на тому, що кодувальник і декодувальник «перебувають у нерозривній взаємодії, здійснюючи вплив один на одного» [18; стор. 5-6].

О. П. Воробйова стверджує: «... статус реального адресата художнього тексту може розглядатися як співмірний статусу його адресанта» [12; стор.95].

Інший підхід у дослідженні комунікативного пріоритету в міжперсональній взаємодії — *адреса-тоцентричний* (О. І. Голубнича [13], Т. В. Шмельова [25]).

Т. В. Шмельова, прямо не вказуючи на визначальність адресата у процесі актуалізації повідомлення, називає кілька факторів, які повинен враховувати кодувальник, щоб досягнути бажаного у спілкуванні. Пов'язані вони по суті із ствердженням пріоритету адресата.

Кодуючи повідомлення, мовець повинен постійно контролювати «якість» інформації, що передається, а саме: наскільки вона відома адресату, точна, приємна, не порушує життєву логіку речей [25]. По-друге, турбуватися про свій комунікативний престиж, що включає, на думку Т. В. Шмельової, кілька чинників: уникнення адресантом мовленнєвих штампів; щирість і правдивість сказаного; добір мовних засобів, відомих адресатові; рівень мовленнєвої компетенції адресанта (знання того, як прийнято характеризувати, порівнювати, називати певні предмети і явища об'єктивної дійсності); уникнення перебільшення; добір номінацій, які, зокрема, відповідають комунікативним звичкам того, до кого спрямоване мовлення [25].

У вітчизняному мовознавстві проблема адреса-тоцентричності комунікативної взаємодії — мало-досліджена. Частково вона розроблялась у праці О. І. Голубничої [13]. Аналізуючи висловлювання, спрямовані на підтримку адресата, дослідниця вказує, що при реалізації повідомлення саме адресат є визначальною стороною, бо в ньому не лише причина і мета певних детермінованих комунікативних дій мовця, але і їх запрограмована реалізація.

Ми, незважаючи на важливість адресанта, також відстоюємо думку про *домінанту адресата* у мовленнєвій взаємодії, що зумовлено кількома причинами. Розглянемо їх.

Будь-яке висловлювання кодується мовцем з метою передачі інформації, покликаної змінити, модифікувати, підтвердити чи заперечити уявлення реципієнта про окремий сегмент дійсності, донести певні відомості про предмет чи явище. Іншими словами, мовленнєва діяльність адресанта детермінується його інтенціями стосовно іншого учасника комунікації.

З одного боку, адресат стимулює мовленнєві дії адресанта, з іншого — визначає їх, змушуючи того, хто говорить, добирати мовні засоби, проектувати аксіологічні рецепції сказаного, унікати комунікативного шуму, тобто «різноманітних форм порушень та/або деформації повідомлень, які утруднюють процес передавання або сприйняття інформації» [6; стор.342]. Від адресата великою мірою залежить вектор актуалізації повідомлення, якісний бік процесу декодування (адекватне розуміння сказаного), перлокутивний ефект, бажання чи небажання слухати.

Вивчення того, кому адресується повідомлення, крізь призму художнього тексту визначило нові пріоритети у трактуванні адресата. У зв'язку з різноманітністю комунікативних процесів, закодованих в образній площині тексту, вчені виокремлюють зовнішнього (читач) та внутрішнього (персонаж) адресатів.

Вважаємо, що поділ на внутрішнього і зовнішнього адресата є умовним. Так, читач, наприклад, існує не лише як реальна особа, а й як вписана автором адресат-функція, «модель» реального реципієнта, якого проектує письменник. Вказаний антропоцентр, з одного боку, екстрапольований зовні, з іншого — входить у структуру і семантику художнього тексту.

Одночасна інтра- та екстразорієнтована репрезентація кінцевого «споживача» інформації у тексті ще раз підкреслює складність онтологічної бази поняття «адресат» та задає множинний фон для різноманітних його інтерпретацій.

Таким чином, аналіз різноаспектних інтерпретацій поняття «адресат» у лінгвістиці дозволяє стверджувати, що той, кому адресується мовлення, — комплексна одиниця, яка інтегрує в собі екстралінгвістичні та лінгвістичні чинники, актуалізуючись у реально-референтній чи/і художньо репрезентованій комунікації насамперед як особа, до якої адресант апелює за допомогою певних засобів адресації. Образна площина, яка характеризується різноманітністю процесів кодування і декодування, представляє адресата у зовнішній та внутрішній маніфестаціях.

Вивчення різноаспектних засобів виявлення адресата у художньому тексті становить перспективу дослідження.

Література

1. Азнабаева Л. А. Коммуникативная оппозиция «говорящий-адресат» / Л. А. Азнабаева // Коммуникативно-функциональное описание языка : сборник научных статей. — Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 2001. — 196 с.
2. Азнабаева Л. А. Языковая перспекция / Л. А. Азнабаева. — Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 2000. — 124 с.
3. Антинескул О. Л. Гендер как параметр текстообразования / О. Л. Антинескул. — Пермь : Изд-во Пермского гос. ун-та, 2001. — 168 с.

4. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. СЛЯ. — 1981. — №4. — Т. 40. — С. 356-367.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М. : Искусство, 1986. — 445 с.
6. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Ф. С. Бацевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 344с.
7. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. — К. : Изд-во Киевского нац. у-та им. Т. Шевченка, 2003. — 304 с.
8. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. — Л. : Изд. Ленинград. у-та, 1990. — 88 с.
9. Богин Г. И. Уровни и компоненты речевой способности человека : уч. пособие / Г. И. Богин. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1975. — 106 с.
10. Венцов А. В. Проблемы восприятия речи / Венцов А. В., Касевич В. Б. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 240 с.
11. Винокур Г. О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика / Г. О. Винокур. — М. : Наука, 1990. — 452 с.
12. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : монография / О. П. Воробьева — К. : Вища школа, 1993. — 200 с.
13. Голубнича О. І. Семантико-функціональні особливості висловлювань, спрямованих на підтримку адресата (на матеріалі англійської мови) : автореферат. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. І. Голубнича. — К., 1994. — 24 с.
14. Горелов И. Н. Основы психолінгвістики / Горелов И. Н., Седов К. Ф. — М. : Лабиринт, 1998. — 256 с.
15. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. — Москва — Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. — 432 с.
16. Кибрик А. Е. Лингвистические предпосылки моделирования языковой деятельности / А. Е. Кибрик // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / под ред. А. Е. Кибрика и А. С. Нариньяни; с предисловием А. П. Ершова. — М. : Наука, 1992. — С. 33-52.
17. Кондаков И. В. К поэтике адресата (в контексте идей академика Г. В. Степанова) / И. В. Кондаков // Res Philologica : сб. статей. — М. — Л. : Наука, 1990. — С. 18-29.
18. Крисанова Т. А. Висловлювання з негативною оцінкою адресата в сучасній англійській мові (комунікативно-прагматичний аспект) : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Т. А. Крисанова. — К., 1999. — 20 с.
19. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г. Г. Почепцов // Языковое общение: Единицы и регулятивы. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1987. — С. 26-38.
20. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1986. — Вып.17. — С. 170—194.
21. Сидоров Е. В. Личностный аспект речевой коммуникации и текста / Е. В. Сидоров // Личностные аспекты речевого общения : межвуз. сб. научн. трудов. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1989.
22. Степанов Г. В. К проблеме единства выражения и убеждения (автор и адресат) / Г. В. Степанов // Степанов Г. В. Язык. Литература. Поэтика : сб. работ. — М. : Наука, 1988. — С. 106—124.
23. Сусов И. П. Личность как субъект языкового общения / И. П. Сусов // Личностные аспекты языкового общения. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1989.
24. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. — М. : Высш. школа, 1989. — 159 с.
25. Шмелёва Т. В. Кодекс речевого поведения / Т. В. Шмелёва // Русский язык за рубежом. — 1983. — №1. — С. 72—77.

Венгриянук М. И. Интерпретация понятия «адресат» в лингвистике. — Статья

Аннотация. В статье представлены разноаспектные подходы к пониманию понятия «адресат», раскрыты взгляды лингвистов на проблему доминанты в коммуникативной диаде «адресант-адресат», выражена гипотеза об адресатоцентричности речевого взаимодействия коммуникативных партнёров. Акцентировано внимание на том, что изучение художественного текста сквозь призму коммуникации начертило новые приоритеты в исследовании адресата.

Ключевые слова: адресат, адресант, коммуникативное взаимодействие, пассивность адресата, активность адресата, адресатоцентричность коммуникативного взаимодействия, внешняя и внутренняя манифестации адресата.

Vengrynyuk M. Interpretation of 'Addressee' Concept in Linguistics. — Article

Summary. The article presents different points of view in understanding "addressee" concept, exposes linguists' opinions upon the problem of "sender-addressee" dominant in communicative dyad. A hypothesis about the addressee dominant in speech interaction has been expressed. It is focused upon the fact that the study of fiction text through the prism of communication has drawn new priorities in research of addressee.

Key words: addressee, sender, communicative interaction, activity of addressee, passivity of addressee, external and internal manifestation of addressee.